

ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ В РІШЕННЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Кудрявцева О. М.

Принцип правової визначеності набув вагомого значення після проголошення незалежності України. Ця невід’ємна складова частини принципу верховенства права надає можливість позитивно впливати на всі сфери державного життя, починаючи із захисту прав людини й закінчуючи вдосконаленням практичної реалізації принципу розподілу державної влади на три гілки. Надзвичайно пильна увага до цього принципу органів Ради Європи та Європейського Союзу, постійне наголошення на необхідності його все більш широкого застосування роблять актуальним та нагальним розвиток юридичної науки в цьому напрямі. Традиційно юридична наука має «випереджати» юридичну практику, а тому доцільно проаналізувати сучасний стан справ у цій сфері.

Метою статті є аналіз текстів рішень Конституційного Суду України, в яких він звертається до принципу правової визначеності та узагальнення практики єдиного органу конституційної юрисдикції з цього питання.

Згадка про принцип правової визначеності не міститься безпосередньо в Конституції України 1996 року. У тексті цього нормативно-правового акта немає словосполучень «правова визначеність», «принцип правової визначеності». Таким чином, те, що цей принцип права є також принципом сучасного українського конституціоналізму, який активно застосовується під час захисту прав і свобод людини і громадянина, впливає з рішень єдиного органу конституційної юрисдикції - Конституційного Суду України. Саме тому важливим науковим завданням є аналіз існуючих та моніторинг нових рішень із цього питання.

Резюмовано, що Конституційний Суд України наголосив на тому, що принцип верховенства права є своєрідною «парасолькою», яка охоплює низку інших важливих принципів права (які одночасно виступають і принципами сучасного українського конституціоналізму). До числа таких принципів слід уважати належними принцип правової визначеності, принцип справедливості та принцип рівності. Це положення є важливим для усвідомлення сутності принципу правової рівності, адже, по-перше, характеризує

його зв’язок із принципом верховенства права як між частиною та цілим, а по-друге, надає можливість відстежувати взаємний зв’язок принципів правової визначеності, справедливості та рівності (це є важливим для ефективного правозастосування, передусім для ефективного захисту прав людини і громадянина).

Ключові слова: принцип правової визначеності, правова визначеність, принципи сучасного українського конституціоналізму, принципи права, практика Конституційного Суду України.

Kudriavtseva O. M. The principle of legal certainty in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine

The principle of legal certainty became important after the proclamation of Ukraine’s independence. This integral component of the rule of law provides an opportunity to positively influence all spheres of state life, from the protection of human rights to the improvement of the practical implementation of the principle of division of state power into three branches. Extremely close attention to this principle of the bodies of the Council of Europe and the European Union, the constant emphasis on the need for its wider application make the development of legal science in this direction relevant and urgent. Traditionally, legal science should be “ahead” of legal practice, and therefore it is advisable to analyze the current state of affairs in this area.

The purpose of the article is to analyze the texts of decisions of the Constitutional Court of Ukraine, in which it refers to the principle of legal certainty and generalization of the practice of a single body of constitutional jurisdiction on this issue.

The principle of legal certainty is not directly mentioned in the 1996 Constitution of Ukraine. In the text of this normative legal act there are no phrases “legal certainty”, “principle of legal certainty”. Thus, the fact that this principle of law is also a principle of modern Ukrainian constitutionalism, which is actively used in the protection of human and civil rights and freedoms, follows from the decisions of a single body of constitutional jurisdiction - the Constitutional Court of Ukraine. That is why an important scientific task is to analyze existing and monitor new solutions on this issue.

In summary, the Constitutional Court of Ukraine emphasized that the principle of the rule of law is a kind

of “umbrella” that covers a number of other important principles of law (which also act as principles of modern Ukrainian constitutionalism). Such principles include the principle of legal certainty, the principle of fairness and the principle of equality. This provision is important for understanding the essence of the principle of legal equality - because, firstly, it characterizes its relationship with the rule of law as part and whole, and secondly, provides an opportunity to track the relationship between the principles of legal certainty, justice and equality (this is important for effective law enforcement, especially for the effective protection of human and civil rights).

Key words: principle of legal certainty, legal certainty, principles of modern Ukrainian constitutionalism, principles of law, practice of the Constitutional Court of Ukraine.

Постановка проблеми та її актуальність.

Принцип правової визначеності набув вагомого значення після проголошення незалежності України. Ця невід’ємна складова частина принципу верховенства права надає можливість позитивно впливати на всі сфери державного життя, починаючи із захисту прав людини й закінчуючи вдосконаленням практичної реалізації принципу розподілу державної влади на три гілки. Надзвичайно пильна увага до цього принципу органів Ради Європи та Європейського Союзу, постійне наголошення на необхідності його все більш широкого застосування роблять актуальним та нагальним розвиток юридичної науки в цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Традиційно юридична наука має «випереджати» юридичну практику, а тому доцільно проаналізувати сучасний стан справ у цій сфері. При цьому в статті застосовувалися праці таких фахівців з конституційного права, як Л.Л. Богачова, М.М. Гультай, М.І. Козюбра, Н.В. Мішина, І. Цесар, С.В. Шевчук та інших.

Метою статті є аналіз текстів рішень Конституційного Суду України, в яких він звертається до принципу правової визначеності та узагальнення практики єдиного органу конституційної юрисдикції з цього питання.

Виклад основного матеріалу. Варто почати з того, що згадка про принцип правової визначеності не міститься безпосередньо в Конституції України 1996 року. У тексті цього нормативно-правового акта немає словосполучень «правова визначеність», «принцип правової визначеності». Таким чином, те, що цей принцип права є також принципом сучасного українського конституціоналізму, який активно застосовується під час захисту прав і свобод людини і громадянина, впливає

з рішень єдиного органу конституційної юрисдикції - Конституційного Суду України. Саме тому важливим науковим завданням є аналіз існуючих та моніторинг нових рішень із цього питання.

У цілому ж варто зазначити, що принцип правової визначеності є невід’ємною складовою частиною принципу верховенства права. Він набуває все більшої ваги не тільки в Україні, але й в зарубіжних країнах, насамперед в європейських країнах.

Із цього приводу цікавими є міркування О.А. Дербишової. Вона узагальнила, що ««визначеність норми права» (як «принцип», «вимога», «загальноправовий критерій») зумовлена конституційним принципом рівності всіх перед законом і судом» [1]. Варто підкреслити, що навряд чи справедливо аналізувати визначеність у цілому та правову визначеність зокрема лише як характерну рису норми права. З точки зору визначеності важливими також є визначеність судових рішень, а також визначеність повноважень органів публічної влади. З такою позицією погоджуються такі фахівці з конституційного права, як Л.Л. Богачова [2], М.М. Гультай [3, с. 86], М.І. Козюбра [4, с. 21], Н.В. Мішина [5; 6], І. Цесар [7, с. 43], С.В. Шевчук [8, с. 322-323] та інші дослідники.

Отже, повертаючись до відповідної практики Конституційного Суду України, слід почати з того, що частина перша статті 8 Конституції України проголошує: «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» [9].

Принцип верховенства права є багатограним та включає низку складників. У тому числі він включає і принцип правової визначеності. Так, у тексті Рішення у справі про постійне користування земельними ділянками від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 єдиний орган конституційної юрисдикції зазначив, що «елементами верховенства права є принципи рівності і справедливості, правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі» (абзац другий підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини Рішення) [10].

Таким чином, Конституційний Суд України наголосив на тому, що принцип верховенства права є своєрідною «парасолькою», яка охоплює низку інших важливих принципів права (які одночасно виступають і принципами сучасного українського конституціоналізму). До числа таких

принципів слід уважати належними принцип правової визначеності, принцип справедливості та принцип рівності. Це положення є важливим для усвідомлення сутності принципу правової рівності, адже, по-перше, характеризує його зв'язок із принципом верховенства права як між частиною та цілим, а по-друге, надає можливість відстежувати взаємний зв'язок принципів правової визначеності, справедливості та рівності (це є важливим для ефективного правозастосування, передусім для ефективного захисту прав людини і громадянина).

Останнє твердження ілюструє такий приклад. Абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу 8 пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29 червня 2010 року встановлює, що «одним з елементів верховенства права є принцип правової визначеності, в якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, установлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки» [11]. Таким чином, Конституційний Суд України у своїх рішеннях деталізує сутність принципу правової визначеності з урахуванням того, що цей принцип безпосередньо не згадується в Основному Законі 1996 року.

Варто зазначити, що на процитовані вище рішення єдиний орган конституційної юрисдикції посилався неодноразово. Наприклад, у 2010 році при формулюванні Рішення у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) № 23-рп/2010 було наведено обидва процитовані вище фрагменти рішень 2005 та 2010 років (дивись [12]).

Варто підкреслити, що Конституційний Суд України дедалі активніше звертається до принципу правової визначеності під час аргументації

своїх рішень. Із числа більш нових рішень єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні слід назвати нижченаведені.

Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49-ти народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 7 частини другої статті 42 Закону України «Про вищу освіту» від 20 грудня 2017 року № 2-р/2017. У 2017 році під час розгляду конституційного подання 49-ти народних депутатів України Суд проаналізував поставлене перед ним запитання. Його сутність полягала в тому, що не відповідає положенням Основного Закону України норма чинного законодавства, яка передбачала неможливість зайняття посади керівника закладу вищої освіти (постійно чи тимчасово), особою, що віддала свій голос на підтримку так званих «диктаторських законів» (пакету законів, голосування за яких у Верховній Раді України відбулося 16 січня 2014 року). Суб'єкти права на конституційне подання, аргументуючи свою позицію, не звертались до принципу правової визначеності, але наголосили на тому, що оспорюване положення не відповідає принципу верховенства права в цілому.

Розглядаючи цю справу, Конституційний Суд України звернувся до такого невід'ємного елементу принципу верховенства права, як принцип правової визначеності. Зокрема, в тексті Рішення зазначено: «Конституційний Суд України вважає, що принцип правової визначеності вимагає чіткості, зрозумілості й однозначності правових норм, зокрема їх передбачуваності (прогнозованості) та стабільності» (абзац 6 пункту 2.1 мотивувальної частини Рішення [13]).

Логіка міркувань, продемонстрована Судом, була такою.

По-перше, було наголошено на тому, що Україна є правовою державою, яка визнає принцип верховенства права, та в якій діє цей принцип.

По-друге, підкреслено, що одним зі складників принципу верховенства права є принцип правової визначеності, з посиланням на процитоване вище Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 та Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010.

Нарешті, щоб дійти наведеного вище узагальнення, єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні послався на пункт 44 Доповіді «Верховенство права», схваленої Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеціанською

Комісією) на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 березня 2011 року)¹.

Слід зазначити, що серед наведених вище рішень Конституційного Суду України, в яких згадується принцип правової визначеності, це рішення є найбільш детальним з точки зору формулювання всіх аспектів його сутності. На підставі наведених вище міркувань єдиний орган конституційної юрисдикції дійшов висновку, що суб'єкти права на конституційне подання цілком вірно звернулися за визнанням оспорюваних положень Закону такими, що не відповідають Конституції України (однак у Рішенні продемонстровано іншу аргументацію цього висновку).

Ще одним важливим з точки зору усвідомлення сутності принципу правової визначеності рішенням єдиного органу конституційної юрисдикції є Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49-ти народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини дев'ятої статті 61, частини третьої статті 105 Закону України «Про вибори народних депутатів України», пункту 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» щодо виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку партії в багатомандатному окрузі» (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії) від 21 грудня 2017 року № 3-р/2017.

Найбільш важливою та значущою фразою щодо аналізованого принципу в цьому Рішенні є така: «згідно із принципом правової визначеності як одним з елементів принципу верховенства права обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустимі, зокрема, за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, якими встановлюються такі обмеження» [14] (абзац другий підпункту 2.5 пункту 2 мотивувальної частини).

Справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політич-

ної партії була ініційована суб'єктами права на конституційне подання - народними депутатами України в кількості 49 осіб, які звернулися до єдиного органу конституційної юрисдикції з клопотанням про визнання такими, що не відповідають Основному Закону України, низки положень Закону «Про вибори народних депутатів України». На сучасному етапі цей Закон утратив чинність у зв'язку з прийняттям Виборчого кодексу України, однак у контексті аналізу принципу правової визначеності аналізоване Рішення є важливим.

Народні депутати клопотали про визнання неконституційними положень, які «передбачають можливість виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку кандидатів у народні депутати України (далі - виборчий список) від політичної партії (далі - партія) у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі після встановлення результатів виборів народних депутатів України за рішенням з'їзду (зборів, конференції) партії» [15] (абзац другий описової частини Рішення). На їхню думку, ці положення не відповідають Конституції України 1996 року, в тому числі в контексті змісту принципу верховенства права, а точніше - такого його складника, як принцип правової визначеності.

Висновки. Аргументуючи своє рішення за цією справою (єдиний орган конституційної юрисдикції погодився із суб'єктами права на конституційне подання), Конституційний Суд України звернувся до принципів верховенства права в цілому та правової визначеності зокрема, а також наголосив на тому, що вказані суб'єктами права на конституційне подання не відповідають і принципу народовладдя. Адже Конституція України 1996 року проголошує народ єдиним джерелом влади та констатує, що народ здійснює її як безпосередньо (у тому числі шляхом виборів народних депутатів України), так і опосередковано. Таким чином, навряд чи є конституційним те, що обрані виборцями народні депутати України втрачають свої мандати достроково за рішенням іншого, ніж народ України, суб'єкта. Звісно, подібні випадки існують, і вони прямо передбачені Основним Законом, але оспорюване положення Закону «Про вибори народних депутатів України» до числа таких випадків не належить. Перспективи подальших досліджень у вибраному напрямі полягають у необхідності аналізу також й інших рішень Конституційного Суду України, в яких згадується про принцип правової визначеності.

¹ У цьому пункті Доповіді йдеться про те, що «принцип правової визначеності є ключовим у питанні довіри до судової системи і верховенства права; для досягнення цієї довіри держава повинна складати тексти законів так, щоб вони були доступними; держава також зобов'язана дотримуватися та застосовувати у прогнозованій і послідовній спосіб ті закони, які вона ввела в дію; прогнозованість означає, що закон повинен, коли це можливо, бути оприлюдненим до його виконання і бути передбачуваним у тому, що стосується його наслідків: він має бути сформульований достатньо точно для того, щоб людина могла регулювати свою поведінку».

Література

1. Дербышева Е.А. Принцип правової определенности как требование определенности нормы права. *Юридические исследования*. 2017. № 2. С. 68-80.
2. Богачова Л.Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/230566483.pdf>
3. Гультай М., Кияниця І. Правова визначеність у рішеннях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 5. С. 83-93.
4. Козюбра М.І. Принцип верховенства права та вітчизняна теорія і практика. *Українське право*. 2006. № 1. С. 15-23.
5. Мішина Н.В. Принципи українського конституціоналізму (на матеріалах конституційного реформування місцевого самоврядування). *Юридична Україна*. 2009. № 3. С. 21-25.
6. Мішина Н.В. Формування моральних традицій сучасного українського конституціоналізму. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2010. С. 318-324.
7. Цесар І. Принцип правової визначеності у діяльності органів державної влади. *Юридична Україна*. 2011. № 1. С. 41-47.
8. Шевчук С.В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
9. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05>
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10>
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10>
13. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 7 частини другої статті 42 Закону України «Про вищу освіту» від 20 грудня 2017 року № 2-р/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17>
14. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини дев'ятої статті 61, частини третьої статті 105 Закону України «Про вибори народних депутатів України», пункту 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» щодо виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку партії у багатомандатному окрузі» (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії) від 21 грудня 2017 року № 3-р/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17>
15. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини дев'ятої статті 61, частини третьої статті 105 Закону України «Про вибори народних депутатів України», пункту 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України Про вибори народних депутатів України» щодо виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку партії у багатомандатному окрузі» (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії) від 21 грудня 2017 року № 3-р/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17>

Кудрявцева О. М.,

orcid.org/0000-0002-5875-9146

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права

Інституту права

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка